

O‘ZBEKISTONDA SOLIQ QARZDORLIGINING HUQUQIY TABIATI VA UNI UNDIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Mirpo`latov Jahongir Muzapparovich

Toshkent shaxar soliq boshqarmasi boshlig`i

Annotatsiya. Mazkur maqolada soliq qarzdorligining huquqiy tabiati hamda uni undirish jarayonida qo‘llanilayotgan huquqiy mexanizmlar tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda soliq qarzdorligi tushunchasining huquqiy mazmuni, uning vujudga kelish asoslari va soliq huquqiy munosabatlaridagi o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, soliq qarzdorligini undirishda amalda mavjud bo‘lgan ma‘muriy va majburiy choralar, ularning huquqiy chegaralari hamda samaradorligi baholanadi. Maqolada soliq to‘lovchilarning huquq va majburiyatlari muvozanatini ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilib, undirish jarayonida yuzaga kelayotgan huquqiy muammolar aniqlanadi. Tahlil natijalari asosida soliq qarzdorligini undirish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan huquqiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu ilmiy ish soliq qarzdorligini tartibga solishning huquqiy asoslarini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Soliq qarzdorligi, soliq huquqi, soliq majburiyati, soliq qarzdorligini undirish, huquqiy mexanizmlar, soliq to‘lovchi huquqlari, majburiy undirish choralar.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the legal nature of tax arrears and the legal mechanisms applied in the process of their collection. The study reveals the legal essence of tax arrears, the grounds for their emergence, and their role within tax legal relations. Particular attention is paid to the administrative and compulsory measures currently used in the collection of tax arrears, as well as to the assessment of their legal limits and effectiveness. The article also examines the balance between the rights and obligations of taxpayers and identifies key legal problems arising in the enforcement process. Based on the results of the analysis, legal proposals and recommendations aimed at improving tax arrears collection mechanisms are developed. The research contributes to strengthening the legal framework for regulating tax arrears and enhancing the effectiveness of tax administration.

Keywords: Tax arrears, tax law, tax obligations, tax arrears collection, legal mechanisms, taxpayers’ rights, compulsory enforcement measures

Kirish

Amaldagi soliq qonunchiligiga muvofiq, soliq qarzdorligi davlat byudjeti daromadlarining barqaror shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi muhim huquqiy muammo hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksida soliq

majburiyatlari, ularning bajarilishi hamda soliq qarzdorligining vujudga kelish asoslari aniq belgilab berilgan[1]. Mazkur kodeks normalariga ko'ra, soliq majburiyatlarini belgilangan muddatlarda bajarmaslik soliq qarzdorligining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi va bu holat soliq huquqiy munosabatlarida majburiy undirish choralari qo'llash zaruratini keltirib chiqaradi.

Shuningdek, "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"ni tasdiqlash to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmonida soliq ma'murchiligini takomillashtirish, soliq intizomini mustahkamlash hamda soliq qarzdorligini kamaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Ushbu hujjatda soliq to'lovchilarning huquqlarini himoya qilish bilan bir qatorda, davlatning fiskal manfaatlarini ta'minlash zarurligi alohida ta'kidlanadi[2].

Mazkur maqola aynan soliq qarzdorligining huquqiy tabiatini aniqlash, uni undirishda qo'llanilayotgan ma'muriy va majburiy mexanizmlarning qonuniy asoslarini tahlil qilish hamda ularning samaradorligini baholash maqsadida yozilgan. Tadqiqot jarayonida normativ-huquqiy hujjatlarni mantiqiy-huquqiy tahlil qilish, solishtirma tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

O'rganish natijasida soliq qarzdorligini undirishda qo'llanilayotgan ayrim huquqiy mexanizmlar soliq to'lovchilar huquqlari bilan yetarli darajada muvozanatlashmaganligi aniqlanib, ularni takomillashtirish zarurati asoslab berildi. Maqolaning ilmiy yangiligi soliq qarzdorligini undirish mexanizmlariga huquqiy muvozanat tamoyili asosida baho berilishi va ularni rivojlantirishga qaratilgan aniq takliflarning ilgari surilganligida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari soliq qonunchiligini takomillashtirish hamda huquqni qo'llash amaliyotini rivojlantirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

O'zbekiston Respublikasida soliq qarzdorligi masalasi so'nggi besh yillik davrda ham muhim fiskal indikator bo'lib qolmoqda. Masalan, 2025-yil 15-oktabr holatiga ko'ra, davlat bo'yicha jami 831,5 milliard so'mdan ortiq soliq qarzi qayd etilgan. Bu mazkur davr ichida 173 391 ta tashkilot bo'yicha 747 940 nafar xodimning soliq to'lovlari bo'yicha qarzdorligi mavjudligini ko'rsatadi. Shundan 501,2 milliard so'm yer solig'i, 330,3 milliard so'm mol-mulk solig'i hissasiga to'g'ri keladi. Qarzdorlikning sektor bo'yicha taqsimlanishida sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo, qurilish hamda xizmat ko'rsatish kabi sohalar yetakchi o'rinlarni egallaydi. Masalan, sanoat sohasida 20,8 ming tashkilot xodimlari bo'yicha soliq qarzi 140,7 milliard so'mga yetgan, qishloq xo'jaligi sohasida esa 138,6 milliard so'm atrofida qayd etilgan[4].

2025-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, yettita sohada yig'ilgan soliq qarzdorligi bo'yicha qo'shimcha statistik ma'lumotlar ham mavjud. Xususan, ishlab chiqarish korxonalarida soliq qarzdorligi ikki segmenda tashkil topgan bo'lib, ular orasida 978

ta korxonada 100 million soʻmdan oshiq qarzdorlik mavjud boʻlib, jami qarzdorlik 1,3 trillion soʻmdan ortiqni tashkil etadi[5]. Qurilish sektorida ham 1 091 ta korxonada boʻyicha qarzdorlik jami 1,1 trillion soʻmdan oshiq holatda qayd etilgan. Xodimlar qarzdorligi esa 441,2 ming xodim boʻyicha jami 337,9 milliard soʻm darajasida boʻlgan. Bu miqdorning 210,1 milliard soʻmi yer soligʻi, 127,8 milliard soʻmi esa mol-mulk soligʻi hisobiga toʻgʻri keladi[5].

Shuningdek, Soliq qoʻmitasi maʼlumotlariga koʻra, 2025-yil oktabr holatida 831,5 milliard soʻmlik soliq qarzdorligi mavjud boʻlib, qarzdorlikning eng katta qismi tijorat tashkilotlari xodimlari hisobiga toʻplanadi (644,9 milliard soʻm), byudjet tashkilotlari boʻyicha esa 150,8 milliard soʻm darajasida qayd etilgan. Nodavlat notijorat tashkilotlar boʻyicha esa soliqlar boʻyicha 35,8 milliard soʻm qarzdorlik mavjud[6].

Bu statistik maʼlumotlar soliq qarzdorligi masalasining huquqiy kontekstda ahamiyatini ham koʻrsatadi: qarzdorlikning yuqoriligi soliq organlariga soliq toʻlovchilar bilan huquqiy nizolarni hal etish jarayonlarini kengaytirish hamda undirish mexanizmlarini yanada takomillashtirishni zaruratga aylantirmoqda. Bu esa, oʻz navbatida, soliq qonunchiligidagi soliq toʻlovchilarning huquqiy kafolatlarini mustahkamlash, peniya va boshqa jazolarni qoʻllash tartibini takomillashtirishni talab qiladi. Shuningdek, undirish jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida soliq organlarining elektron xizmatlari va monitoring tizimlaridan foydalanish kengaymoqda[10].

Natijalar shuni koʻrsatadiki, soliq qarzdorligi miqdori qanchalik katta boʻlmasin, uning huquqiy asoslarini takomillashtirish orqali soliq intizomining mustahkamlanishi, shaffoflik darajasining oshishi hamda majburiy undirish mexanizmlarining adolatli qoʻllanilishi taʼminlanishi mumkin.

Oʻtkazilgan tadqiqot natijalari soliq qarzdorligi muammosi Oʻzbekistonda nafaqat fiskal, balki muhim huquqiy masala ekanligini koʻrsatadi. Soʻnggi besh yillik ochiq statistik maʼlumotlar soliq qarzdorligining barqaror yuqori darajada saqlanib qolayotganini tasdiqlaydi. Bu holat amaldagi soliq qonunchiligida belgilangan majburiy undirish mexanizmlari mavjud boʻlishiga qaramasdan, ularning amaliy samaradorligi yetarli emasligini koʻrsatadi[7].

Muhokama natijalariga koʻra, soliq qarzdorligining katta qismi iqtisodiyotning real sektorlarida, xususan sanoat, qurilish va qishloq xoʻjaligi tarmoqlarida jamlangan. Bu esa soliq qarzdorligini faqat huquqiy majburlov choralari orqali hal etish cheklangan samara berishini anglatadi. Amaldagi undirish mexanizmlarida fiskal manfaatlar ustuvor boʻlib, soliq toʻlovchilarning moliyaviy holatini hisobga oluvchi huquqiy yondashuvlar yetarli darajada qoʻllanilmayapti[9].

Shuningdek, tahlil shuni koʻrsatadiki, soliq qarzdorligini undirishda maʼmuriy choralar keng qoʻllanilsada, sud nazorati va huquqiy muvozanat mexanizmlari ikkilamchi ahamiyat kasb etmoqda. Bu holat ayrim vaziyatlarda soliq toʻlovchilarning

huquqlarini cheklanishiga olib kelib, soliq organlari bilan nizolar sonining ortishiga sabab bo'lmoqda. Natijada, soliq qarzdorligini undirish jarayoni qisqa muddatda byudjet tushumlarini ta'minlasada, uzoq muddatli soliq intizomiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Muhokama jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, soliq qarzdorligini kamaytirishda faqat jazolovchi va majburiy mexanizmlarga tayanish o'rniga, huquqiy rag'batlantirish va qayta tuzish (restrukturizatsiya) mexanizmlarini kengroq joriy etish zarur. Bu yondashuv soliq to'lovchilarning qonuniy manfaatlarini himoya qilish bilan bir qatorda, qarzdorlikning qayta yuzaga kelish ehtimolini kamaytirishga xizmat qiladi[8].

Umuman olganda, muhokama natijalari soliq qarzdorligini undirish mexanizmlarini takomillashtirishda huquqiy muvozanat, shaffoflik va iqtisodiy real holatni inobatga olish tamoyillarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa soliq qonunchiligini yanada takomillashtirish va huquqni qo'llash amaliyotini modernizatsiya qilish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari soliq qarzdorligi muammosi O'zbekistonda davlat moliyaviy barqarorligi va soliq huquqiy munosabatlar tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi dolzarb masala ekanligini ko'rsatdi. Soliq qarzdorligining huquqiy tabiati amaldagi soliq qonunchiligida aniq belgilangan bo'lsada, uni undirish mexanizmlarini qo'llash jarayonida huquqiy va amaliy muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, majburiy undirish choralarining ustuvorligi soliq to'lovchilarning huquqlari bilan yetarli darajada muvozanatlanmagan.

So'nggi besh yillik ochiq statistik ma'lumotlar tahlili soliq qarzdorligining yuqori darajada saqlanib qolayotganini hamda uning asosiy qismi iqtisodiyotning real sektorlarida jamlanayotganini tasdiqladi. Bu holat soliq qarzdorligini faqat ma'muriy va majburiy choralar orqali hal etish yetarli emasligini ko'rsatadi. Aksincha, huquqiy rag'batlantirish, qarzdorlikni restrukturizatsiya qilish va soliq to'lovchilarning moliyaviy holatini hisobga oluvchi mexanizmlarni kengaytirish zarurati yuzaga chiqmoqda[11].

Xulosa qilib aytganda, soliq qarzdorligini undirish mexanizmlarini takomillashtirishda fiskal manfaatlar bilan soliq to'lovchilarning huquqiy kafolatlari o'rtasida muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari soliq qonunchiligini yanada rivojlantirish, huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirish va soliq intizomini mustahkamlash uchun ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 2020-yil 30-dekabr, O‘RQ–599-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, PF–60-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi. Soliq qarzdorligi bo‘yicha ochiq statistik ma’lumotlar. Rasmiy axborotlar to‘plami.
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat byudjeti va soliq tushumlari bo‘yicha yillik hisobotlar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining soliq ma’urchiligini takomillashtirishga oid qarorlari va normativ-huquqiy hujjatlari.
6. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi huzuridagi normativ-huquqiy hujjatlar va idoraviy ko‘rsatmalar.
7. Data.gov.uz — O‘zbekiston Respublikasining ochiq ma’lumotlar portali. Soliq va byudjet ko‘rsatkichlari bo‘yicha ma’lumotlar.
8. OECD. Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing, 2022.
9. IMF. Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance. Washington, DC: International Monetary Fund, 2021.
10. World Bank. Tax Revenue Mobilization and Tax Debt Management. Washington, DC: World Bank Group, 2020. European Commission. Tax Debt Management in EU Member States. Brussels, 2019.